

SZEMLE

**Hungarian Language Contact Outside Hungary:
Studies on Hungarian as a minority language**

Ed. ANNA FENYVESI. IMPACT, Volume 20. John Benjamins Publishing Company,
Amsterdam–Philadelphia, 2005. 424 lap

A kötet külföldi olvasóknak készült s a magyar kétnyelvűségkutatás specialistái írták (Benő Attila, Bodó Csanád, Csernicskó István, Fenyvesi Anna, Göncz Lajos, Kontra Miklós, Kovács Magdolna, Lanstyák István, Sándor Klára, Szabó Mihály Gizella, Szilágyi N. Sándor, Vörös Ottó, kiegészítve egy holland és egy amerikai kutatóval: C. de Groottal és S. G. Thomasonnal). Kellően részletes, a ma e területen standard szociolingvisztikai leírási követelményeknek megfelelő korszerű áttekintés a kisebbségi magyar nyelvhasználat helyzetéről, állapotáról és a vonatkozó kutatási eredményekről. Közlési nyelve miatt abba a sorba tartozik, amelynek tagjai az anyanyelvi bezártásgból (Hungarica non leguntur) kilépve a ma legfontosabb nyelven, angolul teszik nemzetközileg is hozzáférhetővé a magyar nyelvudomány meghatározott területének bizonyos eredményeit. A kötet jól ismert és széles szakmai körökben jegyzett, nagy terjesztési hálózatú és kapacitású kiadónál jelent meg, ezért maradéktalanul betöltheti, s remélhetőleg be is tölti szerepét. – A kisebbségi magyar nyelvhasználattal kapcsolatos szociolingvisztikai és szociolingvisztikai vonatkozású kutatási eredmények alapos, jól tájékoztató áttekintését adják a szerzők. A 11 tanulmányból 8 nyelvészociológiai, illetőleg szociolingvisztikai leírás, s ezek az ausztriai, szlovákiai, kárpátaljai, erdélyi, moldvai (csángó), a vajdasági és Mura-vidéki, az USA-beli és ausztráliai magyar közösségekről és nyelvhasználatukról szólnak. Egy tanulmány „A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén” című, Kontra Miklóstól vezetett kutatásról ad rövid tájékoztatást. A magyarul is olvasók számára magyarul is elérhető a kötetben közöltek nagy része. (Kivételesen Kovács Magdolnának az ausztráliai magyarok nyelvhasználatával foglalkozó leírása, részben pedig a szerkesztőnek, Fenyvesi Annának az egyesült államokbeli magyarok kétnyelvűségét tárgyaló fejezete, mivel ők zömmel nem magyarul publikáltak e tárgykörben.) S mert több hazai és külföldi ismertetés is szól róluk, a könyvet itt és most abból a szempontból érdemes áttekintenünk, hogyan és mennyiben szolgálja ki a magyar nyelvben és a Kárpát-medencei viszonyokban járhatlan külföldi olvasókat. A hangsúly tehát nem az önmagukért beszélő nyelvi elemzéseken lesz.

A magyar nyelv bizonyos nyelvészociológiai adottságai nagyban eltérnek az ismertebb nyelvekétől, ezért gyakran magyarózkodásnak tűnhetnek az ezekhez kapcsolódó magyarázatok. Pedig nem azok. Ugyanis nem csak a japánok vannak úgy, hogy „Japánban nehéz elmagyarázni, hogy Romániában vagy Szerbiában magyarok élnek” (Umemura Yuko, Magyarországon élő japán történész véleménye: Magyar Nemzet 2006. máj. 13. 26), hanem az európaiak is. Joggal írta tehát KONTRA korábban már a „Language Contact in East-Central Europe” című kötet bevezetőjében (Multilingua 19/1–2: 1): „All too often western 'experts' offer their help to us and fail because they don't know the languages we speak, let alone the cultures we have”. Nem várható el, hogy az európai értelmiségiek tisztában legyenek a kisebb népek, így a magyarok XX. századi történelmének fontosabb tényeivel. Ezért nem hiányozhatnak a szóban forgó kötethez hasonló kiadványokból a magyar nyelv mai helyzetének megértéséhez elengedhetetlen legfontosabb történelmi, demográfiai adatok.

E tekintetben is követendő módon jártak el a kötet szerzői. FENYVESI a bevezetőben részletező statisztikai adatokat közöl a világ magyarságáról, s külön a Kárpát-medencei magyar kisebbségekről. KONTRA Trianont említi annak magyarázataként, miért van az, hogy majdnem minden harmadik magyar Magyarországon kívül él. (Európában egyáltalán nem, de másutt is nagyon kevés önálló állami-szerű nyelvközösségről mondható ez el.) Okkal említi KONTRA, hogy sok amerikai, angol, francia és más olvasó számára nehezen érthető a kulturális nemzet fogalma, emiatt pedig nehezen értik meg

a magyarság mai helyzetét. Idéz egy francia geológus professzort, aki egy 1994-es monográfiában (Európa Tanács) azt írta, hogy az 1920-as trianoni békét Magyarországon még igazságtalan békének tekintik, s azt sugalmazza, hogy ha az I. világháború után igazságtalan is volt, ma már igazságos békének kell tekinteni (29–30). KONTRA hozzát teszi, hogy a politikai nemzet kategóriájában gondolkodva ez talán elfogadható lehet, de a magyarság esetében érvényes kulturális nemzet szempontjából nézve egyszerűen elfogadhatatlan. Igen. S tegyük hozzá: a két fogalom közötti különbség és ahogy – megfelelően megvilágítva, magyarázva vagy anélkül – mi erről írunk, megszabhatja a kommunikáció sikerességét (30). Ennek jegyében KONTRA az angol tudományos prózában szokásos kifejezések helyett (*Hungarian Slovaks, Hungarian Romanians*) a következőket használja: *Hungarians in Slovakia, Slovakia-Hungarians*: 30). Emlékeztetek azokra a problémákra is, amelyek például a (történelmi és mai) magyarországi németiség német megnevezései körül bukkannak föl a szakirodalomban (is): *Deutsch-Ungarn, Ungarn deutscher Muttersprache, Donauschwaben, Schwaben, Deutschstämmige, deutschsprachige Minderheit, deutsche Nationalität, die in Ungarn lebenden Deutschen*. Szóvá teszi KONTRA, hogy vannak értelmezési, szóhasználati bizonytalanságok az *etnikai kisebbség* és a *nemzeti kisebbség* (hozzátehetjük: a *nacionalizmus*) körül is. Az előbbi jelölhet betelepült, őshonos és olyan kisebbséget, amelynek nincs országa, állama. A Kárpát-medencei magyar kisebbségek mind őshonosak, s ez megint csak nem közismert a Lajtán túl. Egyáltalán: amikor kisebbségről beszélünk, a legtöbb nyugati számára a vendégmunkások közösségei idéződnek föl.

LANTYÁK és SZABÓMÁHÁLY azt írja, hogy szlovák–magyar kapcsolatok voltak már a IX. és X. században, amikor a magyarok fokozatosan elérték a Kárpát-medence északi régióit (47). Ezzel szemben áll az, ahogyan a nyelvtörténeti érveket összegezve ZOLTÁN ANDRÁS vélekedik: „A magyar honfoglalás idején [...] nem beszélhetünk még mai értelemben vett, önálló orosz, szlovák ... nyelvekről a Kárpát-medencében és környékén, hanem csupán késői ősszláv dialektusokról”, illetőleg „a IX–XI. században nem is voltak még kialakulva az egyes szláv nyelvek, a honfoglaló magyarság a felbomló félben lévő kései ősszláv nyelvjárások közé ékelődött” (Szavak, szólások, szövegek. Nyelvészeti és filológiai tanulmányok. Bp., 2005. 17–8). Sajnos, ismételtelen előfordulnak tudományos igényű közleményekben is a történelmi tényeket figyelmen kívül hagyó, a jelen Kárpát-medencei viszonyokat a múltba vetítő kijelentések. Így például EMIL SKÁLA egyik német nyelvű cikkében a XIV. századi Szlovákiát emlegeti (in *Festschrift für Laurits Saltveit zum 70. Geburtstag*. Oslo, 1983. 184). A *Die Welt* 2006 egyik augusztusi számában azt írja, hogy Szlovákia Magyarország egyik tartománya volt egy évezreden keresztül. Burgenlanddal kapcsolatban is, ahogy erre MOLLAY KÁROLY – rámutatva a tévedésre – felhívta a figyelmet (Kontroversen, alte und neue. Akten des VII. Internationalen Germanisten-Kongresses. Göttingen, 1985. Band 4. 178). A kötetnek az ausztriai magyar nyelvhasználatról szóló bevezető történeti fejezetében *Burgenland* természetesen gyakran előfordul. Egyebek mellett így: „before Burgenland became a part of Austria in 1921” (243). Ebből a térség történelmében járattan olvasó azt gondolhatja, hogy Burgenland a korábbi századokban is megvolt már. Pedig Burgenland mint tartomány az első világháború terméke: 1918-ban keletkezett osztrák közigazgatási fogalom, s mint ilyen a történelmi Magyarországon sem közigazgatási területként, sem tájegységként nem létezett, következésképpen neve sem volt (G. F. LITSCHAUER, *Österreichische Geschichte*. Wien, 1965. 415; FNESz. *Burgenland* a.; WALLNER ÁKOS, *Burgenland = Várvidék?: Soproni Szemle* 2006/2: 194–6). Tehát bárkinek, bármely népcsoportnak (legyen szó horvátokról vagy másokról) Burgenlandba mint tartományba kerüléséről csak Trianon után beszélhetünk. A Kárpát-medencei népek történelmében (is) vannak, illetőleg itt az átlagnál is gyakrabban előfordulnak az eltérő érdekek miatt eltérően értelmezett fogalmak és a történelmi tapasztalat és emlékezet ellentmondásai, a KISS GY. CSABÁTÓL találóan „sérelemi kategóriák-”nak nevezett fogalmak (I. Magyar Nemzet 2006. jún. 23. 6; továbbiakra l. még BENCZE LÓRÁNT in: MÁRTONFI–PAPP–SLÍZ szerk., 101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére. Bp., 2006. 337–40; K. WLACHOVSKÝ: *Európai Utas* 2006/2–3: 33–4). Ezeket nem szabad figyelmen kívül hagyni a külföldi olvasótábor és szakmai köröknek szánt tájékoztatásokban. A szóban forgó fogalmak időben visszafelé történő kiterjesztése elfogadhatatlan, mert ellenkezik a történelmi tényekkel. (Burgen-

landdal kapcsolatban vö. még HADROVICS LÁSZLÓ: „a burgenlandi kulturális és tudományos élet egyik vezető egyénisége panaszkodott nekem, hogy nincs igazi tartományi fővárosuk, Sopron nagyon hiányzik nekik. Erre csak azt tudtam mondani, hogy Sopron nekünk is nagyon hiányoznék”: MNy. 1994: 117.) Pontatlanság van ebben a mondatban is: „after the post-World War I division in 1919 under the Treaty of Trianon” (CSERNICKÓ i. m. 89), mert a trianoni döntéseket 1920. június 4-én írták alá. 1919-ben a Saint Germain-i Konvent nyilvánította ki Kárpátalja annexióját a Csehszlovák Köztársasághoz (CSERNICKÓ i. m. 90).

Trianon után a korábbiakhoz képest nemcsak a magyarság és a magyar nyelv, hanem a magyar nyelvtudomány helyzete is lényegesen megváltozott. Egyebek mellett tematikája alakulásában. A magyar anyanyelvűek számottevő részének kisebbségivé válása korábban nem jelentkező gondokat, nehézségeket, egyszersmind kutatási lehetőségeket és feladatokat kínál. De mert széles körben általános volt a hit, hogy nem maradhat sokáig érvényben a békediktátum, annak ellenére nem indultak a kisebbségi magyar közösségek nyelvhasználatára irányuló rendszeres vizsgálatok (bizonyos nyelvjárástaniakat most nem tekintve), hogy már 1923-ban megjelent a Magyar Nyelvben: „Érdemes munka volna az elszakított területek nyelvét figyelemmel kísérnünk” (105). A kommunista hatalomátvétel után pedig jó ideig szó sem lehetett efféle vizsgálatokról, s bizony csak a rendszerváltoztatás hozta el azt a pillanatot, hogy akadálytalanul összejöhettek s közös kutatásokat tervezhettek a kisebbségi és a magyarországi magyar nyelvészek. A szakmai háttérrel s az átfogó kutatások megindítását pedig a szociolingvisztika hazai kibontakozása biztosította. BALÁZS JÁNOS az elsők között mondta ki 1983-ban: „Kívánatos volna [...] anyanyelvünknek a két- és többnyelvűség viszonyai közti használatát itthon is, idegenben is egybehangolt tervek szerint kutatni, s e vizsgálatoknak eredményeit egyeztetve mielőbb közzétenni” (KISS JENŐ – SZÜTS LÁSZLÓ szerk., *A magyar nyelv rétegződése*. Bp., 1988. 1: 36). Hogy a nyelvészeti tevékenységbe hogyan folyhat bele a politika, arra sok példa idézhető a XX. századi magyar nyelvtudományból (sajnos, s erről részben ebből a kötetből is értesülhet az olvasó). Annak a ténynek például, hogy itt nem szerepel a horvátországi magyar nyelvhasználatról egyetlen oldal sem, az a magyarázata, hogy a terepmunkát lehetetlenné tette az éppen akkor dúló délszláv háború (187).

A kötetben két jeles nem magyar nyelvész is publikált. Tanulmányai is igazolják, hogy általános nyelvészeti szempontból is érdemes vizsgálni a nem indoeurópai magyar nyelvet. THOMASON tipológiai és elméleti szempontokból kiinduló dolgozatában megállapítja, hogy a magyar nyelvhasználat a nyelvi kontaktusok vizsgálatára kitűnő lehetőséget nyújt, mert a kétnyelvűségi helyzetek és fokozatok széles skálája megtalálható benne. Szól arról, hogy a magyarországi magyarban a kétnyelvű értelmiség és a hazai kisebbségek révén volt és van ma is idegen nyelvi kontaktushatás, s ez nem vagy csak kevésbé érinti a nyelv szerkezetét. Ezzel szemben a kisebbségi magyarság körében a szóképzési és frazeológiai hatás mellett van strukturális hatás is, s hogy a kisebbségi körében a nyelvvésztes egyre nagyobb szerepet játszik. (A – főként lexikális – nyelvi kölcsönzésről nemrég jelent meg egy igen alapos rendszerezés magyarul: LANSTYÁK ISTVÁN, *A kölcsönzések rendszerezéséről*. In: UÓ., *Nyelvből nyelvbe*. Pozsony, 2006. 15–56). THOMASON leszögezi, hogy a nyelvi érintkezés következményeként fellépő nyelvi változásoknak mindig van társadalmi összetevője. További kutatásokat sürget, hogy megállapíthassuk, mely társadalmi tényezők mely nyelvi változásokat indukálnak. Figyelmeztet arra, hogy a tipikus esetek nem az egyedül lehetségesek, s óvatosságot, kellő körültekintést javasol a nyelvi változás okainak megállapításában (kontaktushatás vagy nem). C. DE GROOT tipológiai vizsgálatának fókuszában a kisebbségi magyar nyelvhasználatnak a magyarországitól eltérő bizonyos nyelvtani jelenségei állnak. Kiinduló tétele szerint a legtöbb, ha nem az összes különbség a kétféle magyar nyelvhasználat között a nyelvi érintkezések eltérő voltában keresendő. Rövid tipológiai bevezetés után a számbeli egyeztetés és nem egyeztetés, a kopula, a személyjelölés és bizonyos szintetikus és analitikus szerkezetű típusok elemzésére kerít sort, s megállapítja: úgy tűnik, hogy a magyar a morfológiailag komplexből morfológiailag egyszerűbb, illetőleg a szintetikus nyelvtípusból analitikus

nyelv irányába tart, s ez nyelvi kontaktushatás következménye. Mert az ez irányú változás olyan nyelvekből nincs igazolva, amelyek nincsenek kapcsolatban más (ti. analitikus) nyelvekkel.

Tudománytörténeti megjegyzésekre az e kötethez hasonló leíró munkákban természetesen nincs sok tér. Annál inkább érdemes kerülni a túl általánosító kijelentéseket, mint például a hazai jövevényező-kutatásról szóló némileg sommás megítélést (33), a kontaktusok bizonyos nyelvészociológiai vonatkozásai ugyanis MOLLAY KÁROLY munkásságában fontos szerepet játszottak már a hazai szociolingvisztikai kétnyelvűségkutatások megindulása előtt. Vö.: „Szükségesnek mutatkozott [...] a korabeli Magyarországon beszélt nyelvek érintkezésének, az érintkezés funkcionálásának, egyáltalán a többnyelvűségnek a vizsgálata” (Német–magyar nyelvi érintkezések. Bp., 1982. 54; l. még 59, 70, 136, 139, 148, 151). Vagy azt, hogy nálunk ismeretlen lett volna, hogy a jelen a múlt tanulmányozásának, a változásvizsgálatnak laboratóriuma lehet (33): az új szemlélet hazai alakulására vö. például BÁRCZI: I. OK. 1954: 86, BENKŐ: ÁNYT. 5. 1968: 41–67.

Országoként egy tanulmány született, a romániai magyar nyelvhasználatról azonban kettő is, ugyanis a csángók és nyelvhasználatuk külön tárgyalatik. Megokoltan, hiszen velük kapcsolatban a többitől eltérő tényeket és problémákat is tárgyalni kellett (a csángó nyelvhasználat a „legkontaktusosabb” az összes tárgyalt között). SÁNDOR KLÁRÁNAK igaza van: a csángó nyelvhasználatról nincs olyan és annyi friss, összefoglaló és jól szervezett terepmunkával gyűjtött anyag, mint a többi kisebbség esetében (163). A csángók történetéről és jelen állapotáról, az őket sújtó nyelvpolitikáról korrekt, jól tájékoztató összefoglalást olvashatunk. A csángók nyelvészeti leírásának nehézségeit is joggal említi a szerző. Összeveti a „magyar” és a „székelyes csángó” közötti legjellemzőbb különbségeket egy 8 interjú tartalmazó, 14 órás magnófelvétel anyaga alapján. Sajnálatos módon azonban figyelmen kívül maradnak az irodalomjegyzék tanúsága szerint is azok a leírások, amelyek ennél nagyobb és szélesebb körű anyag alapján íródtak, így JUHÁSZ DEZSŐNEK a moldvai nyelvjárási régióról szóló tankönyvi fejezete (in: KISS JENŐ szerk., Magyar dialektológia. Bp., 2001. 307–15, l. még KISS uo. 195–9). SÁNDOR KLÁRA szerint is a csángó nyelvjárások történeti szempontból magyar eredetűek. De úgy véli, szociolingvisztikai szempontból ugyan nagyon közel állnak hozzá, mindazonáltal nem magyar dialektusok, és különösen nem egy magyar dialektusról van szó (182). Ez utóbbit állítani nyelvészeti műhiba volna. Bizony ahány csángó falu, annyi csángó beszélőközösség, s szinte annyi nyelvjárás (igaz tehát: „For speakers of Hungarian, intelligibility of Csángó dialect varies from village to village”: uo.). Viszont egy nyelvjárási régióba való összevonásuk nyelvészeti alapon is megokolt (l. JUHÁSZ említett könyvfejezetét). Ami pedig ezeknek a nyelvváltozatoknak a hovatartozását illeti, a hivatkozott kijelentés, hogy ti. a csángó nyelvjárások már nem a magyar nyelv dialektusai, túl sommás. Mert gondoljunk csak például azokra a csángó településekre, amelyeken a magyar anyanyelvűek száma (TÁNCZOS VILMOS becslése alapján) eléri vagy meghaladja a 90%-ot: Külsőrekecsin, Magyarfalva, Lábnik, Pusztina, Újfalu (a Tatros mentén): 100%; Gajdár 91%; Frumósza, Klézse, Lujzikalagor: 90%; s amely települések nyelvjárásait pusztán szociolingvisztikai alapon sem kell feltétlenül kizárni a magyar nyelvjárások közül (vö. még Magyar dialektológia 32–3), ahogy nem zárták ki a szász és cipszer, illetőleg a magyar-, orosz- és más országokbeli egyéb német nyelvjárásokat, nyelvszigeteket sem a német dialektusok közül. SZILÁGYI N. SÁNDOR nem a magyar nyelvészet (33–4), hanem a magyar nyelvtörténet korszakolásának módosítására tett javaslatot 2002-ben.

A kötet világos szerkezetű, jól van szerkesztve és sok informatív melléklet található benne (90 táblázat, 23 ábra és diagram, 6 térkép, összevont tárgy- és névmutató). Empirikus kutatások alapján, korszerű szemlélettel van szó a kétnyelvűségi helyzetből következő, tehát a nyelvi érintkezésekből következő nyelvhasználati sajátosságokról, s nem hiányoznak az ezek alapján levonható általános következtetések sem. A kötet bizonyosan megfelel rendeltetésének. A többi nem rajta, hanem a külföld szakmai érdeklődésén múlik.

KISS JENŐ